

0888 06 259

MASARYKOVY UNIVERZ.
PRAVNICKÉ FAK.
USTŘED. KNIHOVNA

2968489

SOCIOL. CAS
NEAMAT

POSTOV. UVEROVANO

SOCIOLOGICKÝ

OBSAH

Úvodem	543
STATI:	
G. Esping-Andersen: Tři politické ekonomie sociálního státu	545
J. Hartl: Stará a nová témata sociální politiky	568
J. Večerník: Úvod do studia chudoby v Československu	577
Z. Miková: Domácnost, ekonomika a reforma	603
N. Barr: Sociální příjmy v období přechodu	631
ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ:	
L. Kubička, L. Csémy, J. Kožený: Sociální kontext konzumu alkoholických nápojů u pražských žen	637
J. Kabele: Chronická nemoc jako součást rodinného dění	653
ZPRÁVY A INFORMACE:	
Zasedání Výzkumného výboru pro sociální stratifikaci ISA v Praze (P. Matějů, P. Machonin, J. Večerník)	666
První evropská sociologická konference 1992 (M. Illner)	670
RECENZE:	
H. Häusermann, W. Siebel: Neue Urbanität (L. Kotačka)	672
D. Donnison, A. Middleton (eds.): Regenerating the Inner City: Glasgow's Experience (L. Kotačka)	677
DOKUMENTY:	
Počátky naší sociální politiky	681

SOCIO 5 LOGICKÝ ČASOPIS

@ - 36 Uu

ČASOPIS

5

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV ČSAV

ROČNÍK 27 1991

ností a kteří mají být zárukami hospodářské prosperity. Křehkou rovnováhu mezi dostatečnou motivací pro uplatnění na trhu práce a dostatečným sociálním zajištěním není lehké udržet.

Nerovnost je vždy holí o dvou koncích: ten první představuje funkční diferenciaci nutnou k motivaci výkonu a ten druhý přehnané rozdíly vedoucí k chudobě a dezintegraci společnosti. Subjekty hospodaření nejsou jen podniky a mafie, ale také domácnosti a příbuzenské klany. Nejde o problémy neznámé, nicméně přece jen zasuté. Zuzana Míková se zabývá ekonomickou subjektivitou domácnosti, její aktivitou v rychle se měnícím prostředí. Měli bychom připustit, že pohlížet na domácnosti jen zvenku, pouze optikou "prahů tolerance" je riskantní. Sám jsem se pokusil uvést do širšího kontextu tematiku chudoby, řešenou zatím jen v jedné poloze příjmového minima. Nebylo dostatek sil, abychom i v jiných polohách zpracovali výsledky již tří výzkumů "Ekonomických očekávání a postojů", zabývajících se vějířem obecných názorů a specifických reakcí na nové problémy. Tento dluh splatíme jinak.

Jsou však i další témata, v nichž se sociologie dotýká sociálních problémů a sociálního zdraví. Proto jsme do tohoto čísla zařadili článek Jiřího Kabeleho (pocházející ještě z předrevolučních dob jeho působení ve zdravotnictví) a výzkumné výsledky čs. psychiatrů Kubičky, Csémyho a Koženého o alkoholismu žen. Upozorníme i na zprávu ze zasedání Výboru pro sociální stratifikaci ISA v Praze, kde problémy sociální politiky sice nebyly přímo dotčeny, kde však fungovala sekce věnovaná ekonomickým nerovnostem a mj. byl formulován pokus pevněji propojit sociologická data a výzkum s ekonomickými. Iniciativa měla své pokračování na konferenci věnované příjmové nerovnosti v komparativní optice (Lucemburk, červenec 1991), kde byla sociální politika jedním z nejdůležitějších témat. Z této konference ostatně pochází i Barrův příspěvek. Na jiný aspekt sociální problematiky, otázky rozvoje měst a bydlení, poukazují recenze knih, které získává knihovna pro sociologická a sociální studia z nadace Rockefeller Brothers.

Nechť je toto číslo výzvou k pokračování a diskusi problémů sociální politiky, k většímu angažmá sociologie do této tematiky.

Jiří Večerník

Tři politické ekonomie sociálního státu¹

GÖSTA ESPING-ANDERSEN

The three political economies of the welfare state

Abstract: The protracted debate on the welfare state has failed to produce conclusive answers about the nature or causes of welfare state development. This article has three aims: 1) to reintegrate the debate into the intellectual tradition of political economy, thus putting into sharper focus the principal theoretical question involved; 2) to specify the salient characteristics of welfare states, because the conventional ways of measuring welfare states in terms of their expenditures will no longer suffice; 3) to "sociologize" the study of welfare states. Most studies have assumed a world of linearity: more or less power, industrialization or spending. This article insists that we understand welfare states as clusters of regime-types, and that their development must be explained interactively.

Sociologický časopis, 1991, Vol. 27 (No. 5: 545-567)

Úvod

Vleklá diskuse o sociálním státu zatím neposkytla jasné odpovědi na povahu a příčiny jeho vývoje. Tento článek má tři cíle: 1) znovu napojit tuto diskusi na intelektuální tradici politické ekonomie a postavit její základní teoretické otázky do centra pozornosti; 2) stanovit hmatatelné charakteristiky sociálních států, neboť již nelze vystačit s konvenčním způsobem jejich hodnocení podle vynaložených nákladů; 3) "sociologizovat" studium sociálních států. Většina prací vycházela z předpokladu linearity světa: více nebo méně moci, industrializace či spotřeby. V tomto článku chápeme sociální státy jakožto určitá seskupení typických režimů, jejichž vývoj je nutné vysvětlovat interaktivně.

Odkaz klasické politické ekonomie

V současné diskusi o sociálním státu jsou kladeny dvě otázky. První otázka zní: mizí třídní vyhraněnost sociálního občanství? Jinými slovy, může sociální stát zásadně transformovat kapitalistickou společnost? Druhá otázka: jaké kauzální síly ovlivňují vývoj sociálního státu? Tyto otázky nejsou nové. Zformulovali je již političtí ekonomové 19. století, tedy sto let před tím, než se dá vůbec o vzniku jakéhokoliv sociálního státu hovořit. Klasičtí političtí ekonomové - ať už liberální, konzervativní nebo marxistické orientace - byli příliš zaujati vztahem mezi kapitalismem a

¹) Článek byl poprvé otištěn v *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, č. 2/1989 a přejet jako kapitola do knihy *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press 1990. Redakce vyslovuje svoji vděčnost paní J. Rosemary Vanderkamp, Production Manager of the *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, University of Guelph, Ontario, Kanada,

blahobytem. Jejich odpovědi se obvykle rozcházejí, nicméně jejich analýzy nedvojnásobně směřovaly ke vztahu mezi trhem (a vlastnictvím) a státem (demokracií). Jejich otázka byla převážně normativní povahy: jaké je optimální rozdělení odpovědnosti mezi trhem a státem?

V současném neoliberalismu jsou patrné příspěvky klasické politické ekonomie. Pro Adama Smitha byl trh hlavním prostředkem odstranění tříd, nerovností a privilegií. Necháme-li stranou nezbytné minimum, státní intervence spíše potlačuje vyrovnávací proces daný konkurenční směnou a naopak vede k monopolům, protekcionářství a neefektivnosti. Krátce řečeno, stát uchovává třídy, zatímco trh může potenciálně vést k odstranění třídní společnosti [Smith 1961/II: 232-6]².

Liberální političtí ekonomové nebyli nezbytně jednomyslní v obhajobě politiky. Nassau senior a později manchesterští liberálové zdůrazňovali Smithův poukaz na "laissez-faire" a odmítali každou formu sociálního ochránářství. J. S. Mill a "reformovaní liberálové" naopak směřovali k minimu politické regulace uplatňované na trh. Avšak všichni byli jednotní v tom, že cesta k rovnosti a prosperitě by měla být dlážděna maximem volného trhu a minimem státního vměšování.

Tak nadšené pojetí tržního kapitalismu se nyní může zdát neoprávněné. Musíme ovšem vzít v úvahu, že stát, se kterým byli konfrontováni tito raní političtí ekonomové, byl poznamenán dědictvím absolutistických privilegií, kupeckým protekcionářstvím a byl prostoupen korupcí. Napadali systémy moci, které potlačovaly ideály svobody a podnikání. Jejich teorie byla tudíž revoluční a z tohoto hlediska můžeme pochopit, proč Adam Smith někdy píše jako Karel Marx³.

Pro mnoho liberálů byla demokracie Achillovou patou. Jejich ideály svobody a demokratické participace vycházely ze světa malých vlastníků, nikoli z rostoucích nemajetných mas. Liberálové se obávali principu všeobecného volebního práva, neboť boj o přerozdělení je živnou půdou pro neefektivnost a zvrhnutí se trhu. Mnozí liberálové došli k názoru, že demokracie bude v rozporu s trhem.

Tento rozpor chápali jak konzervativní, tak marxističtí ekonomové, navrhovali však zcela opačná řešení. Nejkoherentnější konzervativní kritika nezasahování přišla z německé historické školy, zvláště od Friedricha Lista, Adolpha Wagnera a Gustava Schmollera. Tito ekonomové odmítali věřit, že kapitalistickou výkonnost nejlépe zajistí status dělníků jako čisté komodity. Naopak se domnívali, že patriarchální neoabsolutismus poskytne takový právní, politický a sociální rámec, který zajistí kapitalismus bez třídního boje.

Jedna prominentní konzervativní škola navrhla "monarchistický sociální stát", který měl bezprostředně zajistit sociální jistoty, třídní harmonii, loajalitu a produk-

která prosadila bezplatnou možnost přečtení článku v Sociologickém časopise. Z nedostatku české terminologie překládáme "welfare state" jako sociální stát (pozn. překl.).

² Adam Smith je často citován, ale málo čten. Blíže vhléd do jeho díla odhaluje nuance a řady omezení vůči delirickému nadšení pro pozeňání kapitalismu.

³ V díle "Bohatství národů" [Smith 1961/II: 236] pojednává o státech, kde přetrvávají privilegia a ochrana majetných takto: "...státní moc, v rozsahu v jakém je zřízena pro ochranu vlastnictví, ve skutečnosti hájí bohaté před chudými, ty, co mají nějaký majetek, proti těm, co nemají vůbec nic."

tivitu. Výkonnost měla být garantována disciplínou, nikoliv konkurencí. Stát (nebo církev) byl institucí nejlépe vybavenou k tomu, sladit konfliktní zájmy⁴.

Konzervativní politická ekonomie se objevila jako reakce na Francouzskou revoluci a Pařížskou komunu. Byla zjevně nacionalistická, protirevoluční a usilovala o zadržování demokratického impulsu. Obávala se sociální rovnosti a dávala přednost společnosti udržující si hierarchii a třídy. Stávala na tom, že třídní konflikty nejsou přirozené, že demokratická participace a zrušení přehrad v postavení a statusu ohrožuje sociální harmonii.

Pro Marxovu politickou ekonomii je ovšem klíčové její odmítnutí liberálního tvrzení, že trh je zárukou rovnosti. Akumulace kapitálu, jak to formuloval Dobb [1946], odcizuje lidem majetek a konečným výsledkem jsou stále hlubší třídní rozdíly. Role státu ani nespočívá v neutrální dodročinnosti, ani není zdrojem emancipace, stát existuje proto, aby hájil majetková práva a moc kapitálu. Podle marxismu je kapitalistický stát základem třídní nadvlády. Nejen pro marxismus, ale pro celou současnou diskusi o sociálním státu, je ústřední otázkou, zda a za jakých podmínek mohou být třídní rozdíly a sociální nerovnosti produkované kapitalismem odstraněny parlamentní demokracií.

Liberálové se obávali, že demokracie povede k socialismu, a proto nebyli zvláště nakloněni jejímu rozšiřování. Socialisté se naopak obávali, že parlamentarismus bude stěžejí víc než prázdnou formou nebo, jak naznačoval Lenin spíše "žvanírnou" [Jessop 1982]. Tento směr analýzy, opakovaný v současném marxismu, vede k závěru, že sociální reformy plynou z reakce na nezbytné potřeby kapitalistické reprodukce a ne z touhy po osvobození pracujících tříd⁵.

⁴ Tato tradice je pro anglosaské čtenáře skoro neznámá, neboť se málo překládá. Klíčovým textem, který značně ovlivnil veřejnou diskusi a později sociální legislativu, byly "Rede über die Soziale Frage" od Adolfa Wagnera [1872]. Přehled této tradice politické ekonomie v angličtině podává Schumpeter [1954] a zvláště Bower [1947].

Základní texty z katolické tradice jsou dvě papežské encykliky Rerum Novarum [1891] a Quadregesimo Anno [1931]. Ve prospěch katolické politické ekonomie nejvíce hovoří její sociální organizace, kde silná rodina je integrována do nadtřídních celků, kterým stát pomáhá na základě dotačních zásad. K současné diskusi viz Richter [1987].

Konzervativní političtí ekonomové mají, podobně jako liberálové, své současné, byť menší ohlasy. Oživena byla fašistická koncepce korporativního ("Ständische") státu Ottmara Spanna v Německu. Dotačním principem se stále řídí mnoho německých křesťansko-demokratických politiků [viz Richter 1987].

⁵ Takovouto analýzu prosazuje hlavně německá škola "odvození od státu" [Müller, Neustüss 1973; Offe 1972; O'Connor 1973; Gough 1979], a také práce Poulantzase [1973]. Jak se Skocpol a Amenta [1986] zmínili ve svém přehledu, tento přístup má daleko k jednorozměrnosti. Offe, O'Connor a Gough ukázali, že funkcí sociálních reforem je také vyhovovat požadavkům mas a že jsou potenciálně rozporné.

Socialistická opozice k parlamentním reformám spočívala méně v teorii než v realitě. August Bebel, velký vůdce německé sociální demokracie, odmítal Bismarckovu pionýrskou sociální legislativu ne proto, že by nefandil sociální ochraně, ale pro křiklavě antisocialistické a rozdělující motivy, které za ní stály.

Mezi socialisty začala převažovat pozitivnější analýza parlamentarismu až po rozšíření plně politické formy občanství. Teoreticky nejpropracovanější byly příspěvky austromarxistů jako byli Adler a Bauer a německých sociálních demokratů, zvláště pak Eduarda Heimanna. Podle Heimanna [1929] nebyly konzervativní reformy motivovány ničím jiným než touhou potlačit mobilizaci práce. Jakmile však byly zavedeny, působily protikladně: rovnováha třídnicích sil se podstatně změnila, když dělníci dostali sociální práva. Sociální mzdy snižují závislost dělníka na trhu a zaměstnavatelích a stávají se tedy potenciálním zdrojem síly. Podle Heimanna, sociální politika vnáší do politické ekonomie kapitalismu cizí prvek. Tato intelektuální pozice se těší jisté renesanci v současném marxismu [Offe 1985; Bowles, Gintis 1986].

Jak jsme uvedli, sociálně demokratický model neopouští nutně ortodoxní předpoklad, že základní rovnost si vyžaduje socializaci ekonomiky. Historická zkušenost brzy ukázala, že socializace je cílem, který nelze reálně dosáhnout prostřednictvím parlamentarismu⁶.

Sociálně demokratické zahrnutí parlamentních reforem jako dominantní strategie pro dosažení rovnosti a socialismu, bylo založeno na dvou argumentech. Za prvé, pro dělníky jsou nezbytné sociální a zdravotní zabezpečení a vzdělání, aby se mohli efektivně zapojit do demokratizované ekonomiky. Za druhé, sociální politika nevychází jen ze soucitu, ale je také ekonomicky efektivní [Myrdal a Myrdal 1936]. Podle Marxe je strategickým přínosem sociální politiky napomáhání rozvoji výrobních sil v kapitalismu. Ale zajímavost sociálně demokratické strategie spočívá také v tom, že sociální politika zajišťuje mobilizaci moci. Vymýcením chudoby, nezaměstnanosti a odstraněním úplné závislosti na mzdě zvyšuje sociální stát politické schopnosti a zmenšuje sociální rozdíly, jež jsou bariérou politické jednoty pracujících.

Sociálně demokratický model je tedy otcem jedné z hlavních hypotéz současné diskuse o sociálním státu: parlamentní mobilizace tříd je prostředkem k realizaci socialistických ideálů rovnosti, spravedlnosti, svobody a solidarity.

Politická ekonomie sociálního státu

Předkové politické ekonomie určili klíčové proměnné jako je třída, stát, trh a demokracie, a formulovali základní tvrzení o občanství a třídě, výkonnosti a rovnosti, kapitalismu a socialismu. Od klasické politické ekonomie se současná sociální věda odděluje na dvou vědecky živých frontách. Za prvé se definuje jako pozitivní věda a opouští normativní předpisování [Robbins 1976]. Za druhé, klasičtí političtí ekonomové měli malý zájem o historickou proměnlivost; své úsilí se snažili dovést k systému univerzálních zákonů. Ačkoliv současná politická ekonomie se

⁶ Uvědomit si to pomohly dva typy zkušeností. První zjištění, zaznamenané švédským socialismem 20. let bylo, že ani dělnická třída neukázala mnoho nadšení pro socializaci. Když švédští socialisté založili zvláštní komisi, aby připravila plán socializace, dospěla po 10 letech výzkumů k závěru, že je nemožné ji provést. Norští socialisté a vláda Blumovy Lidové fronty v roce 1936 zaznamenali zkušenost druhého typu, když zjistili, že radikální návrhy mohly být ze strany kapitalistů snadno sabotovány díky jejich možnostem zastavit investice a vyvézt kapitál do zahraničí.

stále ještě někdy drží víry v absolutní pravdy, komparativní a historická metoda vede k odhalování proměnlivosti a prolínání.

Navzdory těmto rozdílům je dnes studován vztah mezi státem a ekonomikou tak, jak byl definován politickými ekonomy 19. století. Vzhledem k obrovskému růstu sociálního státu je pochopitelné, že se stal hlavním testovacím případem pro kontroverzní teorie politické ekonomie.

Dále budeme posuzovat příspěvky srovnávacího výzkumu vývoje sociálních států ve vyspělých kapitalistických zemích. Chceme ukázat, že většina bádání byla špatně nasměrována, hlavně proto, že se odtrhla od svých teoretických základů. Pro adekvátní studium sociálního státu musíme vzít znovu v úvahu metodologii a koncepci politické ekonomie. Na to se zaměřuje poslední část tohoto článku.

Ve výkladu sociálního státu dominují dva typy přístupů. První zdůrazňuje strukturu a celé systémy, druhý instituce a aktéry.

/ Systémový/strukturalistický přístup

Systémová či strukturalistická teorie se snaží uchopit logiku vývoje holisticky. Zaměřuje se na funkční potřeby reprodukce společnosti a ekonomiky. Má tendenci zdůrazňovat spíše globální podobnosti než rozdíly.

Jedna varianta začíná teorií industriální společnosti a dokazuje, že industrializace činí sociální politiku nutnou a možnou zároveň. Sociální stát se stává nezbytností, protože předindustriální způsoby společenské reprodukce jako jsou rodina, církev, "noblesse oblige" a cechovní solidarita byly zničeny sociální mobilitou, urbanizací, individualismem a tržní závislostí. Podstata problému je v tom, že trh není adekvátní náhradou, protože se stará pouze o ty, kdo jsou schopni na něm participovat. "Sociální funkce" je proto vlastní národnímu státu.

Sociální stát byl rovněž umožněn vznikem moderní byrokracie jakožto racionální, univerzální a účinné formy organizace. Je prostředkem pro správu společných věcí, ale také centrem její vlastní moci a podporuje sklony k jejímu rozrůstání. Tento způsob uvažování zformoval perspektivu tzv. "logiky industrialismu", podle které sociální stát vzniká současně s tím, jak moderní industriální ekonomika ničí tradiční sociální instituce [Flora a Alber 1981; Pryor 1969]. Pro tuto tezi je ale problémem vysvětlit, proč vládní sociální politika vznikla až padesát nebo dokonce sto let poté, co byla tradiční společnost skutečně zničena. Základní odpověď staví na Wagnerově zákonu z roku 1883 [1962] a na Marshallovi [1920], podle kterých teprve určitá úroveň ekonomického rozvoje a tedy přebytku umožňuje vyčlenění omezených zdrojů z produktivního užití (investování) na sociální spotřebu [Wilensky, Lebeaux 1958]. Uvedená perspektiva tak sleduje stopu starých liberálů. Sociální redistribuce ohrožuje výkonnost, a pouze na jisté ekonomické úrovni se lze vyhnout negativnímu výsledku [Okun 1975].

Nový strukturalistický marxismus je překvapivě paralelní. Opouští teorii klasičtího produktu kapitalistického způsobu výroby. Akumulace kapitálu vytváří rozpory, které může zmírnit sociální reforma [O'Connor 1973]. V této tradici marxismu, stejně jako v pojetí "logiky industrialismu", sociální stát nemusí být

prosazován jednotlivými aktéry jako jsou odbory, socialistické strany, humanisté nebo osvícení reformátoři. Jde o to, že stát jakožto takový je vytvořen tak, aby sloužil kolektivním potřebám kapitálu. Tato teorie tudíž vychází ze dvou klíčových předpokladů: první je ten, že moc je strukturovaná, a druhý ten, že stát je "relativně" nezávislý na třídních direktivách [Poulantzas 1973; Block 1977] k současnému kritickému přehodnocení této literatury viz [Therborn 1986; a Skocpol a Amenta 1986].

Perspektiva "logiky kapitalismu" přináší obtížné otázky. Jestliže, jak argumentuje Przeworski [1980], je souhlas dělnické třídy zajištěn na bázi materiální hegemonie, tj. podřízení se systému z vlastní vůle, je obtížné pochopit, proč se musí až 40 % hrubého národního produktu použít na legitimizační aktivity sociálního státu. Jiným problémem je odvodit aktivity státu z analýzy "výrobního způsobu". Východní Evropu asi nelze označit za socialistickou, nicméně není ani kapitalistická. Avšak i tam nalézáme "sociální státy". Má snad akumulace své funkční požadavky bez ohledu na způsob, jakým se uskutečňuje? [Skocpol a Amenta 1986; Bell, 1978].

2. Institucionální přístup

Klasičtí političtí ekonomové objasnili, proč mají demokratické instituce ovlivňovat rozvoj sociálního státu. Liberálové se obávali, že plná demokracie může dát v sázku trh a zavést socialismus. Svoboda si vynutila chránit trh před politickým vměšováním. To je v praxi to, čeho chce stát "laissez-faire" dosáhnout. Tento rozkol politiky a ekonomiky byl motorem institucionalistických analýz. V pojetí Polanyiho [1944], ale také četných anti-demokratických exponentů historické školy, institucionální přístup zdůrazňuje, že jakákoli snaha o izolaci ekonomiky od společenských a politických institucí zničí lidskou společnost. Ekonomika musí být zakotvena do společenských struktur, aby mohla přežít. Polanyi tudíž vidí sociální politiku jako nezbytnou výchozí podmínku pro reintegraci sociální ekonomiky.

Zajímavou současnou variantou institucionalismu je názor, že sociální státy vznikají snáze v malých, otevřených ekonomikách, které jsou zvláště zranitelné na mezinárodních trzích. Jak ukázali Katzenstein [1985] a Cameron [1978], jsou zde větší sklony k regulaci třídních rozdělovacích konfliktů, snaha sladit vládní a partikulární zájmy v situaci, kdy podnikání i práce jsou mimo dosah domácí kontroly.

Vliv demokracie na sociální stát je předmětem diskuse od časů J. S. Milla a Alexise de Tocquevilla. Je typické, že se neodkazuje na žádného konkrétního sociálního aktéra nebo třídu. Právě v tomto smyslu je argumentace institucionální. V klasické formulaci šlo prostě o tezi, že většinové skupiny budou podporovat sociální rozdělování, aby kompenzovaly slabost trhu a tržní rizika. Budou-li se námezdně pracující dožadovat sociální mzdy, budou právě tak kapitalisté náchylní dožadovat se ochrany ve formě tarifů, monopolů nebo dotací. Demokracie je instituce, která neumí odolávat většinovým požadavkům.

V moderních formulacích má teze o demokracii mnoho podob. Jedna identifikuje stádía budování státu, ve kterém musí rozšiřování plného občanství zahrnout i sociální práva [Marshall 1950; Bendix 1964; Rokkan 1970]. Podle druhé varianty, rozvíjené jak pluralistickou teorií, tak teorií veřejného výběru, bude demokracie

živit intenzivní stranický boj o průměrného voliče, což dále povede k růstu veřejných výdajů. Například Tufté [1978] tvrdí, že k největšímu růstu státních zásahů dochází v období kolem voleb v souvislosti s mobilizací voličů.

Uvedený přístup má značné empirické problémy [Skocpol a Amenta 1986]. Jestliže se sociální stát rozvíjí tam, kde jsou rozšířena demokratická práva, potom je podivné, že první větší kroky k sociálnímu státu demokracii předcházely a byly výrazně motivovány touhou zabránit jejímu nastolení. To byl určitě případ Francie za Napoleona III., Německa za Bismarcka a Rakouska za Taaffeho. Naopak, rozvoj sociálního státu nejvíce zaostával tam, kde demokracie přišla nejdříve, jako ve Spojených státech, Austrálii a Švýcarsku. Tento zjevný rozpor lze vysvětlit, avšak jen odkazem na třídní a sociální strukturu. Země, ve kterých se demokracie objevila nejdříve, byly převážně agrární s převahou drobných vlastníků, kteří užívali svých volebních práv ke snižování daní a ne k jejich růstu [Dich 1973]. Naproti tomu vládnoucí třídy v autoritářských státech měly lepší pozici a mohly uvalit vysoké daně i na nepovolný lid.

Sociální třída jako politický činitel

Uvedli jsme, že teze o třídní mobilizaci vyplývá ze sociálně demokratické politické ekonomie. Liší se od strukturalistické a institucionální analýzy důrazem na sociální třídy jako hlavní aktéry změn a názorem, že rovnováha třídních sil určuje výsledek rozdělování. Důraz na aktivní třídní mobilizaci nepopírá nutně důležitost strukturované nebo hegemonické moci [Korpi 1983]. Platí ale, že parlamenty jsou zásadně efektivní instituce k převádění mobilizované moci do žádoucí politiky a reform. Parlamentní politici jsou pak schopni nedbat na hegemonii a lze je přimět k tomu, aby sloužili zájmům, které jsou vůči kapitálu antagonistické. Teorie třídní mobilizace dále předpokládá, že sociální státy mohou dělat více než jen zmírňovat běžné neduhy systému: "sociálně demokratický" sociální stát bude sám vytvářet zdroje moci pro námezdně pracující a tudíž posilovat dělnické hnutí. Jak původně uvedl Heimann [1929], sociální práva zatlačují hranice kapitalistické moci.

Otázka, proč je sociální stát sám o sobě zdrojem moci, je pro aplikovatelnost teorie základní. Odpověď lze, že námezdně pracující jsou na trhu atomizováni a rozvrstveni, že jsou vystaveni nejistotě a jsou závislí na rozhodnutích a silách mimo jejich kontrolu. To omezuje jejich schopnost kolektivní solidarity a mobilizace. Sociální práva, příjmová jistota, vyrovnání a odstranění chudoby, o něž univerzalistický sociální stát usiluje, jsou nutné podmínky síly a jednoty, které kolektivní mocenská mobilizace vyžaduje [Esping-Andersen 1985a].

Nejobtížnějším problémem je specifikovat podmínky mocenské mobilizace. Moc je závislá na zdrojích, které plynou z volebních výsledků a z kolektivního dohadování. Mocenská mobilizace potom závisí na úrovni odborové organizovanosti, podílu volebních hlasů a počtu křesel v parlamentu a ve vládě, která jsou v držení levicových nebo dělnických stran.

Proti tezi o třídní mobilizaci existuje několik oprávněných námitek. Za prvé, centrum rozhodování a moci se může posouvat od parlamentů k neokorporativním institucím zprostředkování zájmů [Shonfield 1965; Schmitter a Lembruch 1979]. Za druhé, schopnost dělnických stran ovlivnit vývoj sociálního státu je ome-

zována strukturou moci pravicových stran. Podle Castlese [1978; 1982] je stupeň jednoty konzervativních stran důležitější než aktivovaná moc levice. Podle jiných autorů konfesní strany (obvykle sociálně katolické) v zemích jako je Nizozemí, Itálie a Německo mobilizují rozsáhlé složky pracujících tříd a usilují o státní sociální programy, které se příliš neliší od socialistických konkurentů [Schmidt 1982; Wilensky 1981]. Teze třídní mobilizace byla proto oprávněně kritizována pro švédcentrismus, tj. pro svůj sklon definovat proces mocenské mobilizace především na základě spíše výjimečné švédské zkušenosti [Shalev 1983].

Tyto námitky míří na základní omyl týkající se formování tříd: nemůžeme předpokládat, že socialismus je přirozenou bází pro mobilizaci námezdně pracujících. Popravdě řečeno, podmínky, za nichž se pracující obracejí k socialismu, ještě nebyly adekvátně dokumentovány. Historicky byly přirozenými organizačními základnami mobilizace pracujících předkapitalistická společenství, zvláště cechy, ale také církve, etnika nebo jazyk. Prefabrikované reference na falešné vědomí nemohou vysvětlit, proč se holanďtí, italští či američtí pracující stále mobilizují na nesocialistických principech. Převaha socialismu u švédské dělnické třídy je stejnou hádankou, jakou je dominance konfesionalismu v Holandsku.

Snad nejzásadnější je námitka třetí, týkající se lineárního pohledu na moc. Je problematické trvat na tom, že číselný nárůst hlasů, odborových svazů, nebo parlamentních křesel se promítne do silnějšího sociálního státu. Za prvé, pro socialistické i jiné strany se magický "padesátiprocentní" práh parlamentní většiny jeví prakticky nepřekonatelný [Przeworski 1985]. Za druhé, pokud socialistické strany reprezentují pracující třídy v jejich tradičním smyslu, je jasné, že ve svém plánu nikdy nemohou uspět. Jen velmi zřídka má tradiční dělnická třída numerickou většinu, a její role se rychle stává okrajovou⁷⁾.

Pravděpodobně nejslibnější cestou, jak vysvětlit kombinovaný problém linearit a minority dělnické třídy spočívá v aplikaci Barington-Mooreovy teze mezi třídní koalice na transformaci moderního státu [Weir a Skocpol 1985; Gourevitch 1986; Esping-Andersen 1985a; Esping-Andersen a Friedland 1982]. Původní keynesiánská konstrukce plné zaměstnanosti a sociálně demokratického sociálního státu se proto utváří podle schopností (proměnlivě) silných hnutí dělnické třídy ukout politické spojenectví s organizacemi farmářů. Tak lze zdůvodnit, proč podporovaná sociální demokracie posléze začala záviset na zformování nové koalice pracujících tříd a bílých límečků.

Třídně koaliční přístup má ještě další přednosti. U dvou zemí jako jsou Rakousko a Švédsko se proměnné týkající se mobilizace pracujících tříd mohou chovat podobně, a přesto poskytují značně rozdílné politické výsledky. Lze to vysvětlit rozdíly v historickém formování koalic v těchto zemích: průlom švédské sociálně demokratické hegemonie pramení ze schopnosti ukout známou "rudozelenou" alianci, zatímco srovnatelná nevýhoda rakouských socialistů spočívá v si-

tuaci "ghetta", do kterého je uvrhla schopnost konzervativní koalice podmanit si rurální třídy [Esping-Andersen a Korpi 1984].

Celkově tedy musíme uvažovat v pojmech sociálních vztahů, nejen sociálních kategorií. Strukturalistické a funkcionalistické výklady identifikují konvergentní výsledky sociálního státu; paradigma třídní mobilizace vidí značné, ale lineární rozdíly; interaktivní modely jako je koaliční přístup se zaměřují na odlišné režimy sociálních států.

Co je sociální stát?

Každé teoretické paradigma musí nějak definovat sociální stát. Jak poznáme, zda a kdy sociální stát funkčně odpovídá potřebám industrialismu nebo kapitalistické reprodukci a legitimizaci? A jak poznáme, že sociální stát odpovídá požadavkům, které by mohla mít mobilizovaná dělnická třída?

Příznačný pro celou literaturu je nedostatek pravého zájmu o sociální stát jako takový. Studie sociálního státu byly motivovány teoretickým zájmem o jiné jevy jako je moc, industrializace nebo protiklady kapitalismu. Konceptuální pozornosti se sociálnímu státu dostalo obvykle poskrovnu. Liší se sociální státy a jak? A kdy je stát skutečně sociálním státem? To obrací pozornost k původní otázce: co je sociální stát? Běžná učebnicová definice obsahuje odpovědnost státu za zabezpečení určitého základního zabezpečení pro své občany. Taková definice zakrývá, zda má sociální politika emancipační charakter či nikoli, zda pomáhá legitimizaci systému či nikoli, zda je v souladu či v rozporu s tržními procesy, a co vlastně znamená ono "základní"? Nebylo by příhodnější požadovat od sociálního státu, aby uspokojil více než naše základní či minimální sociální potřeby?

První generace srovnávacích studií začala s tímto typem konceptualizace. Předpokládalo se, že úroveň sociálních výdajů adekvátně odráží sociální závazky státu. Teoretickým záměrem ve skutečnosti nebylo dospět k pochopení sociálního státu, ale spíše testovat platnost sporných teoretických modelů politické ekonomie. Věřilo se, že poměřováním států podle stupně urbanizace, úrovně ekonomického růstu a podílu starých osob byly adekvátně uchopeny podstatné rysy industriální modernizace. Alternativně, poměřováním síly levice nebo mocenské mobilizace pracujících tříd (složité váženými skóry odborářské aktivity, volební síly, vládní moci), se jiní autoři snaží nalézt dopad této mobilizace tak, jak jej formuloval sociálně demokratický model.

Zjištění první generace komparativistů je velmi obtížné zhodnotit. Žádnou z teorií nelze přesvědčivě doložit. Nedostatek statistických dat za různé země omezuje počet proměnných, které lze testovat simultánně. Když Cutright [1965] a Wilensky [1975] zjistili, že ekonomická úroveň se svými demografickými a byrokratickými korelátory vysvětluje většinu rozdílů sociálních států v "bohatých zemích", relevantní míry mobilizace pracujících tříd a otevřenosti ekonomiky nebyly zahrnuty. Závěr ve prospěch hlediska "logiky industrialismu" je proto pochybný. Když Hewitt [1977], Stephens [1979], Korpi [1983], Myles [1984] a Esping-Andersen [1985b] našli naopak silný důkaz ve prospěch teze o mobilizaci pracujících tříd, nebo když Schmidt [1982; 1983] nalézají oporu pro neokorporativistickou a

7) Toto samozřejmě není problémem týkajícím se pouze parlamentární třídní hypotézy. Strukturální marxismus čelí stejnému problému při specifikaci třídního charakteru nových středních tříd. Pokud taková specifikace neprokáže, že se konstituují nové dělnické třídy, jsou obě varianty marxistické teorie neúspěšné.

Cameron [1978] pro ekonomickou otevřenost, neprovedli plné otestování vůči nejsilnějšímu alternativnímu vysvětlení.

Většina těchto studií tvrdí, že vysvětluje sociální stát. Avšak jejich zaměření na rozpočtové výdaje je irelevantní, nebo v nejlepším případě zavádějící. Výdaje jsou jen doprovodem teoretické substance sociálního státu. Navíc lineární hodnotící přístup (více či méně moci, demokracie, výdajů) odporuje sociologickým představám, že moc, demokracie či sociální oblast jsou vztahové a strukturované jevy. Srovnáváním sociálních států na základě výdajů automaticky předpokládáme, že všechny tyto výdaje mají stejnou váhu. Avšak některé sociální státy, např. Rakousko, poskytují značný díl privilegovaným státním zaměstnancům. Toto zpravidla nepovažujeme za závazek solidarity a sociálního občanství. Jiné země neúměrně vydávají na sociální výpomoc vázanou na majetkové poměry. Jen málo současných analytiků by souhlasilo, že reformovaná tradice pomoci chudým kvalifikuje sociální stát. Některé země utrácejí ohromné sumy za fiskální dávky v podobě daňových privilegií pro soukromé pojištění, ze kterého těží hlavně střední třídy. Ve Velké Británii za Thatcherové vzrostly celkové sociální výdaje, avšak téměř výlučně v důsledku velmi vysoké nezaměstnanosti. Naopak nízké výdaje na některé programy mohou být známkou sociálního státu zaměřeného na plnou zaměstnanost.

Oprávněné je tvrzení Therborna [1983], že musíme začít od koncepce státní struktury. Jaká jsou kritéria, na základě kterých bychom měli usoudit, zda a kdy je stát sociálním státem? K této otázce existují tři přístupy. Therborn navrhuje začít od historické transformace státních aktivit. V pravém sociálním státu musí většina jeho každodenních rutinních aktivit sloužit sociálním potřebám domácností. Toto kritérium má dalekosáhlé důsledky. Z měření rutinních aktivit pomocí výdajů a personálního zajištění plyne, že až do sedmdesátých let nemůžeme žádný stát považovat za skutečně sociální! Některé státy, normálně označované za sociální, nesplňují toto kritérium, protože většina jejich rutinních aktivit slouží na obranu, udržování zákona a pořádku, administraci apod. [Therborn 1983]. Společenskovední badatelé přijali příliš rychle statut sociálního státu proklamovaný zeměmi samotnými. Také příliš rychle dospěli k závěru, že existence baterie typických sociálních programů znamená zrod sociálního státu.

Druhý konceptuální přístup se odvozuje od klasického rozlišení Richarda Titmuse [1958] mezi reziduálním a institucionálním sociálním státem. Odpovědnost reziduálního sociálního státu začíná tam, kde rodina na trhu neuspěje, zaměřuje se na marginální skupiny ve společnosti. Institucionální model oslovuje celou populaci, je univerzalistický. V zásadě rozšiřuje sociální aktivitu na všechny oblasti distribuce životně důležité pro společenský blahobyt. Institucionální přístup vedl k novému rozvoji komparativního výzkumu sociálního státu [Myles 1984; Korpi 1980; Esping-Andersen a Korpi 1984, 1986; Esping-Andersen, 1985b, 1987]. Badatelé byli přinuceni odstoupit od černé skřínky výdajů směrem k obsahu sociálních států: cílené versus univerzalistické programy, podmínky pro jejich

8) Detailní přehled této literatury poskytlo mnoho autorů, např. Wilensky et al. [1985]. Vynikající a kritičtější vyhodnocení lze najít v Uusitalo [1984], Shalev [1983] a Skocpol a Amenta [1986].

volbu, kvalita příjmů a služeb, a - snad nejdůležitější - rozsah, ve kterém stát rozšiřuje občanská práva ve sféře práce a zaměstnání. Díky tomu je jednoduché lineární seřazení sociálních států nadále těžší přijatelné.

Třetí přístup spočívá v teoretickém výběru kritérií, podle kterých jsou sociální státy posuzovány. To lze realizovat srovnáním konkrétních sociálních států s nějakým abstraktním modelem a oceněním programů nebo celých sociálních států [Day 1978; Myles 1984]. Slabina tohoto přístupu spočívá v tom, že nemá historickou dimenzi a nutně nezachycuje ideály a projekty, o které usilovali historičtí aktéři v boji za sociální stát. Je-li naším cílem testovat kauzální teorie zahrnující aktéry, měli bychom začít požadavky, které skutečně hájili a které považujeme v historii vývoje sociálního státu za rozhodující. Stěží si lze představit, že by kdokoli bojoval za výdaje samotné.

Respecifikace sociálního státu⁹

Sotva můžeme nesouhlasit s tvrzením T. H. Marshalla [1950], že sociální občanství je jádrem sociálního státu. Jaké jsou klíčové principy sociálního občanství? Za prvé, musí poskytovat sociální práva, což znamená hlavně dekomodifikaci individua tváří v tvář trhu. Za druhé, sociální občanství zahrnuje společenskou stratifikaci: status jednotlivce jakožto občana soutěží s jeho třídní pozicí, nebo ji dokonce nahrazuje. Za třetí, sociální stát je nutno chápat jako propojení trhu, rodiny a státu. Ztělesnění těchto zásad má při teoretické specifikaci sociálního státu přednost.

Práva a dekomodifikace

Pracovníci jakožto tržní komodita jsou sociálně závislí výlučně na peněžním pojivu ("cash nexus"). Otázka sociálních práv je tedy otázkou dekomodifikace, tj. zajištění prostředků zabezpečení alternativních k tržním. Dekomodifikace se může vztahovat jak k poskytnutým službám, tak ke statusu individua, v obou případech je však důležité, v jaké míře je rozdělování odděleno od tržního mechanismu. Pouhá přítomnost sociální pomoci nebo pojištění nemusí nezbytně vést k výrazné dekomodifikaci, pokud jednotlivce podstatně neosvobozují od závislosti na trhu. Výpomoc v chudobě vázaná na majetkové poměry snad nabízí záchrannou síť poslední volby. Avšak jsou-li dávky nízké a spojené se společenským stigmatem, výpomoc nutí všechny, kromě těch nejubožejších, k účasti na trhu. Přesně to bylo záměrem chudinských zákonů v 19. století. Podobně většina prvních programů sociálního pojištění byla záměrně koncipována tak, aby maximalizovala výkony na trhu práce [Ogus 1979]. Výplata dávek vyžadovala dlouhé období placení příspěvků a řídila se předchozím pracovním úsilím. V každém případě šlo o to, zabránit demotivaci práce.

Dekomodifikace byla bezpochyby velmi rozpornou otázkou rozvoje sociálního státu. Pro pracující byla vždy prioritní. Když jsou pracující plně závislí na trhu, je obtížné je mobilizovat pro solidární akce. Protože zdroje jejich prostředků odrážejí nerovnosti trhu, dochází k rozdělení těch, kdo jsou uvnitř a těch, kdo jsou mimo,

9) Tento oddíl čerpá většinu svého materiálu z dřívějších článků (viz zvl. [Esping-Andersen 1985a; 1985b; 1987]).

což ztěžuje formování dělnického hnutí. Dekomodifikace posiluje pracovníka a oslabuje absolutní autoritu zaměstnavatele. Právě z tohoto důvodu zaměstnavatelé vždy dekomodifikaci bránili.

Dekomodifikovaná práva jsou v současných sociálních státech různě rozvíjená. V sociálních státech založených na sociální pomoci nejsou práva svázána ani tak s pracovním výkonem, jako s manifestovanou potřebností. V zemích, kde je tento model dominantní (hlavně v anglosaských), je výsledkem vlastně posilování trhu, neboť všichni kromě těch, kteří na trhu selhali, jsou motivováni napojit se na soukromý sociální sektor.

Druhý převažující model kombinuje povinné státní sociální pojištění s přiměřeně silnými nároky na pobírání dávek. Avšak ani to automaticky nezajišťuje podstatnou dekomodifikaci, neboť je zde silná závislost na pravidlech výběru a poskytování dávek. Německo bylo pionýrem v sociálním pojištění, ale po většinu 20. století zde lze stěží hovořit o větším přínosu ve způsobu dekomodifikace prostřednictvím sociálních programů. Dávky závisely téměř výlučně na příspěvcích a tudíž na práci a zaměstnanosti. Před II. světovou válkou byly v německém pojišťovacím systému průměrné důchody pracovníků ve skutečnosti nižší než obvyklé sazby pomoci v chudobě [Myles 1984]. Stejně jako u modelu zaměřeného na sociální pomoc je důsledkem to, že většina pracujících raději zůstává v práci, než aby odešla do důchodu. Ne pouhá existence sociálních práv, ale jim odpovídající zákony a výchozí podmínky určují rozsah, v němž sociální programy nabízejí skutečné alternativy k závislosti na trhu.

Třetí hlavní model sociálního zabezpečení, totiž občanské dávky Beveridgova typu, se na první pohled zdá nejvíce dekomodifikující. Nabízí základní a rovný příjem všem, bez ohledu na dřívější výdělků, příspěvky nebo pracovní výkon. Tento systém by skutečně mohl být solidárnější, ale není nutně dekomodifikující, neboť taková schémata jsou jen zřídka schopná nabídnout příjmy na takové úrovni, aby příjemcům poskytla jinou možnost než pracovat.

Dekomodifikující se sociální stát je zcela nedávného data. Minimálně jde o to, že občané se mohou svobodně, bez případné ztráty zaměstnání, příjmu nebo celkového zabezpečení, rozhodnout nepracovat, když to sami považují za nutné z důvodů zdravotních, rodinných, věkových a dokonce i sebevzdělávacích: zkrátka když to pokládají za nutné pro své adekvátní zapojení do sociálního společenství.

Podle této definice bychom například měli požadovat nemocenské pojištění zajišťující příjmy ve výši normálního výdělku či právo zůstat doma s minimálním dokládáním zdravotních potíží. Obdobně by byly požadavky na penzi, mateřskou dovolenou, studijní volna a pojištění v nezaměstnanosti.

Některé země se k této úrovni dekomodifikace přiblížily, ale pouze nedávno a většinou s podstatnými výjimkami. Skoro ve všech zemích byly sociální dávky zvýšeny téměř na úroveň normální mzdy koncem 60. a na počátku 70. let. Avšak v některých zemích se při nemoci ihned žádá lékařské potvrzení, jinde se musí na dávky dlouho čekat nebo trvání nároku je velmi krátké (např. v USA je lhůta poskytování podpory v nezaměstnanosti maximálně 6 měsíců, ve srovnání

s 30 měsíci v Dánsku). Obecně tíhnou skandinávské země k nejsilnější dekomodifikaci, zatímco anglosaské k nejslabší.

Sociální stát jako stratifikační systém

Vztah mezi sociálním občanstvím a společenskou třídou je stále silně zanedbáván jak teoreticky, tak empiricky, a to navzdory důrazu, který na něj klade jak klasická politická ekonomie, tak T. H. Marshall. Problém je buď odsouván (to, že sociální stát vytváří rovnostářštější společnost, se bere jako dané), nebo se k němu přistupuje zúženě v pojmech příjmové distribuce nebo vlivu vzdělání na sociální mobilitu. Důležitější však je, jaký druh stratifikačního systému nastoluje sociální politika. Sociální stát není mechanismem, který zasahuje do struktury nerovnosti nebo ji koriguje: sám o sobě je totiž stratifikačním systémem. Aktivně a přímo organizuje společenské vztahy.

Komparativně a historicky můžeme snadno určit alternativní systémy stratifikace, které jsou vlastní sociálním státům. Tradice pomoci chudíně a její současné pokračování v sociálních dávkách poskytovaných podle majetkových poměrů jsou zjevně účelově stratifikační. Trestáním a stigmatizací jejich příjemců sociální pomoc podporuje výrazný sociální dualismus, zvláště pokud jde o pracující třídy. Není překvapením, že tento model sociálního zabezpečení je hlavním terčem útoků dělnického hnutí.

Model sociálního pojištění podporovaný konzervativními reformátory jako byli Bismarck a von Taaffe, byl rovněž jasnou formou třídní politiky. Usiloval ve skutečnosti o simultánní dosažení dvou stratifikačních výsledků. Prvním cílem bylo upevnit rozdělení námezdně pracujících uzákoněním odlišných programů pro různé třídy a stavy, každou s jejich vlastním, výrazně jedinečným souborem práv a privilegií. Druhým cílem bylo vytvořit loajálnost k monarchii a ústřední státní moci. Takto byl Bismarck motivován ke státnímu přídavku k penzím. Hlavně země jako jsou Německo, Rakousko, Itálie a Francie usilovaly o takovýto státně korporativistický model, který často vedl k labyrintu statusově specifických pojišťovacích fondů.

V této korporativistické tradici bylo zvláště důležité zajištění výrazně privilegovaných dávek pro státní úředníky ("Beamten"). Byl to zčásti prostředek, jak odměnit loajalitu státu, a zčásti způsob, jak pro tuto skupinu vymezit jedinečný sociální status. Měli bychom být nicméně opatrní s tvrzením, že korporativistický model statusové diferenciaci má svůj původ hlavně ve staré cechovní tradici. Neoabsolutističtí autokraté Bismarckova typu viděli v této tradici prostředek, jak bojovat proti rostoucímu dělnickému hnutí.

(Dělnické hnutí bylo stejně nepřátelské ke korporativistickému modelu jako k chudinské pomoci.) Avšak jeho první alternativy nebyly o nic méně problematické z hlediska sjednocování pracujících jako solidární třídy. Šlo o modely, které byly téměř bez výjimky založeny na sebeorganizujících se spolcích nebo na podobných, odbory či stranami dotovaných bratrských pokladnách. To nepřekvapuje. Pracující byli přirozeně podezíraví k reformám, které podporoval nepřátelský stát, a viděli své vlastní organizace nejen jako bázi třídní mobilizace, ale také jako zárodky alternativního světa solidarity a spravedlnosti, jako

mikrokosmu socialistického přístavu. Tyto mikrosocialistické společnosti se však často stávaly problematickými třídními ghety, která pracující spíše rozdělovala než spojovala. Typické bylo omezení členství na nejsilnější vrstvy dělnické třídy, přičemž ti nejslabší - kteří potřebovali ochranu nejvíce - zůstávali mimo. Model bratrské společnosti byl zkrátka v rozporu s cílem - mobilizací pracujících tříd.

Přístup "socialistického ghetta" byl také překážkou, když socialistické strany samy formovaly vlády a musely přistoupit k sociálním reformám, kterých se tak dlouho dožadovaly. Z důvodů politické koalice a širší solidarity musely svůj sociální model přestavět na blahobyt pro "lid". Socialisté proto začali vkládat naděje do principu univerzalizmu a (s výpůjčkou od liberálů) navrhovali vlastní sociální model v konturách demokraticky rovnostářských a s financováním ze státního rozpočtu.

Jako alternativu k pomoci testující majetkové poměry a korporativistickému sociálnímu pojištění nastoluje univerzalistický systém statusovou rovnost. Všem občanům jsou poskytována podobná práva, bez ohledu na jejich třídní či tržní pozici. V tomto ohledu systém směřuje k mezitřídní solidaritě, k národní vzájemnosti. Solidarita rovnostářského univerzalizmu nicméně předpokládá historicky zvláštní třídní strukturu, ve které jsou převažující většinou "malí lidé", pro které lze skromné dávky považovat za adekvátní. Tam, kde už takové podmínky neexistují vzhledem k rostoucí prosperitě dělnické třídy a vzestupu nových středních tříd, rovnostářský univerzalizmus nevyhnutelně vede k dualismu, protože majetní se obrací k soukromému pojištění a dalším výhodám doplňujícím základní dávky na standard, na jaký jsou zvyklí. Když se takový proces rozvine (jako tomu je v Kanadě a Velké Británii), původně podivuhodně rovnostářský duch univerzalizmu se mění v dualismus podobný státu sociální pomoci: chudí spoléhají na stát a ostatní na trh.

Dilematu třídně strukturálních změn musely čelit všechny modely sociálního státu, nejen univerzalistického. Reakce na prosperitu a růst střední třídy se však lišily a tím se lišily i stratifikační výsledky. Ke zvládnutí vyšších očekávání od sociálního státu byla v jistém smyslu nejlépe vybavena tradice korporativistického pojištění, neboť existující systém byl technicky schopen rozdělovat lépe odpovídající dávky. Pionýrskou v tomto ohledu byla Adenauerova reforma důchodů v Německu v roce 1957. Jejím cílem bylo obnovit statusové rozdíly, které byly smazány v důsledku neschopnosti starého pojišťovacího systému nadále poskytovat příjmy odpovídající očekávaním. Provedení bylo prosté: od dávek odstupňovaných podle příspěvků se přešlo k odstupňování podle výdělků, aniž by se změnil rámec statusového rozlišení.

V zemích majících buď systém sociální pomoci, nebo univerzalistického typu bylo nutné rozhodnout, zda aspirace střední třídy budou předhozeny trhu nebo státu. Tato politická volba vede ke dvěma alternativním modelům. Ve Velké Británii a většině anglosaského světa se udržuje nezbytný, (skromně pojatý univerzalizmus) státu a trhu se ponechává uspokojení stále širších sociálních vrstev požadujících vyšší standard. Díky politické síle těchto vrstev se nevytváří dualismus pouze mezi státem a trhem, ale také mezi formami sociálního přerozdělování: jednou z nejrychleji rostoucích položek veřejných výdajů jsou v těchto zemích dotace na

tzv. "soukromé" sociální zabezpečení. Typickým politickým důsledkem je, že rozdělovací systém veřejného sektoru je stále méně univerzalistický a ztrácí podporu středních tříd.

Existuje však ještě další možnost, jak hledat syntézu univerzalizmu a přiměřenosti vně trhu. Tuto cestu sledovaly země, ve kterých stát zapojuje nové střední třídy otevřením druhé, luxusní vrstvy pojištění vázaného na výdělky, který je nadstavbou nad rovnostářstvím stejných dávek. Příklady jsou Švédsko a Norsko. Tím, že zaručené dávky odpovídají očekáváním, je znovu zavedena nerovnost, přičemž je ale trh účinně blokován. Toto řešení úspěšně zachovává univerzalizmus a tím i nezbytný stupeň politického konsensu pro udržení široké solidaristické podpory vysokých daní, které takový model sociálního státu vyžaduje.

Režimy sociálního státu

Sociální státy se značně různí v právních základech a stratifikaci. To vede ke kvalitativně různým uspořádáním mezi státem, trhem a rodinou. Různé varianty sociálního státu se proto neliší lineárně, nýbrž jsou seskupeny podle typů.

Jedním typem jsou "liberální" sociální státy, ve kterých převažuje sociální pomoc testující majetkové poměry, malé univerzalistické přerozdělování a skromné sociální pojištění. Zabezpečují převážně klientelu s nízkými příjmy, která je na státu závislá, obvykle dělnickou třídu. V tomto modelu byl pokrok sociální reformy omezen tradičními liberálními normami pracovní etiky. Meze sociální politiky se v něm rovnají meznímu sklonu žádat podporu místo práce. Pravidla vzniku nároků jsou proto striktní a často jsou spojena se stigmatem; typická je i malá výše dávek. Naopak stát povzbuzuje trh, buď pasivně tím, že garantuje pouze minimum, nebo aktivně dotacemi soukromého sociálního zabezpečení.

V důsledku tento režim sociálního státu minimalizuje dekomodifikační efekt, účinně ovládá sociální práva a vytyčuje stratifikační stav, kde se mísí relativní rovnost v bídě příjemců státní podpory s tržně diferencovaným blahobytem prosperujících vrstev a kde panuje třídně politický dualismus mezi oběma skupinami. Archetypem tohoto modelu jsou USA, Kanada a Austrálie, blíží se k němu Dánsko, Švýcarsko a Velká Británie.

Druhý typ sestává ze zemí jako jsou Rakousko, Německo, Francie a Itálie. Zde bylo dědictví korporativistického státu dovedeno do nové "postindustriální" třídní struktury. V těchto "korporativistických" státech nebyla nikdy významná liberální posedlost výkonností trhu a komodifikací, stejně poskytování sociálních práv zde sotva někdy bylo problémem. Převažovalo zde zachovávání statusových rozdílů: práva byla vázána třídně a statusově. Tento korporativismus byl zabudován do státu dokonale připraveného nahradit trh coby zdroj sociálního zabezpečení. Soukromé pojištění a zaměstnanecké příplatky hrají v tomto modelu pouze marginální roli. Důraz státu na zachování statusových rozdílů na druhé straně znamená, že jeho redistributivní působení je zanedbatelné.

Korporativistické režimy však byly obvykle utvářeny církvemi a proto jsou ovlivněny úsilím o zachování tradičních rodinných vzorů. Sociální zabezpečení obvykle nezahrnuje nepracující manželky, přičemž rodinné přídatky motivují

materství. Denní péče o děti a podobné služby nejsou vyvinuté a stát zasahuje pouze tehdy, jsou-li možnosti rodiny postarat se o své členy vyčerpány. Ilustrativním příkladem je podpora v nezaměstnanosti v Německu. Když člověk vyčerpá normální nárok na pojištění v nezaměstnanosti, další pomoc závisí na tom, zda rodina disponuje finančními prostředky.

Třetí a nejméně četný typ je v zemích, kde byly zásady univerzalizmu a dekomodifikace sociálních práv rozšířeny také na nové střední třídy. Můžeme použít název "sociálně-demokratické" režimy, neboť v těchto zemích byla sociální demokracie dominantní silou sociální reformy. Nejjasnějšími případy jsou Norsko a Švédsko, ale patří sem také Dánsko a Finsko. Namísto tolerování dualismu mezi státem a trhem, mezi dělnickou a střední třídou, sociální demokraté usilovali o sociální stát poskytující rovnost v nejvyšším standardu, nikoli o rovnost minimálních potřeb. Důsledkem za prvé bylo, že poskytované služby a dávky se pozvedly na úroveň souměřitelnou i s těmi největšími požadavky nových středních tříd a za druhé, že rovnost byla nastolena garantováním plné participace pracujících na té úrovni, které se těšili ti zámožnější.

Tato formule představuje směs silně dekomodifikujících a univerzalistických programů, které jsou nicméně přizpůsobeny diferencovanému očekávání. Manuálně pracující tedy získávají práva identická s těmi, jež požívají úředníci a státní zaměstnanci. Všechny vrstvy a třídy jsou zahrnuty do jednoho univerzálního systému pojištění, avšak dávky jsou odstupňovány podle obvyklých výdělků. Tento model vytlačuje trh a důsledkem je podstatná univerzální solidarita na pozadí sociálního státu. Všichni z něj těží, všichni jsou závislí a všichni se pravděpodobně budou cítit zavázání platit.

Emancipační politika sociálně demokratických režimů oslovuje trh i tradiční rodinu. Na rozdíl od korporativistického dotačního modelu je zásadou nečekat, až se svépomocné možnosti rodiny vyčerpají, nýbrž předjímat rodinné výdaje. Ideálem není maximalizovat závislost na rodině, ale naopak umožnit individuální nezávislost. V tomto smyslu je tento model zvláštní fúzí liberalismu a socialismu. Výsledkem je sociální stát, který zaručuje poskytování prostředků přímo dětem, a přejímá přímou odpovědnost za děti, staré a bezmocné lidi. Zavazuje se nést břímě sociálních služeb, a to nejen pokrývat potřeby rodiny, ale také umožnit ženám, aby si mohly zvolit práci mimo domácnost.

Snad nejnápadnější charakteristikou sociálně demokratického režimu je jeho sloučení sociálního zabezpečení a práce. Sociální stát se zavazuje k plné zaměstnanosti a sám je současně plně závislý na jejím dosažení. Na jedné straně má právo na práci stejný status jako zaručený příjem. Na druhé straně obrovské náklady na udržování solidaristického, univerzalistického a dekomodifikujícího systému sociálního zabezpečení znamenají, že stát musí minimalizovat sociální problémy a maximalizovat své příjmy. Nejlepší cestou k tomu je, když většina lidí pracuje a co možná nejméně jich žije ze sociálního přerozdělení.

Zatímco uvedený typ je empiricky jasný, žádný jednotlivý případ není čistý. Sociálně demokratické režimy ve Skandinávii mísí klíčové socialistické a liberální prvky. Dánské a švédské pojištění v nezaměstnanosti je stále v podstatě dobrovol-

né. Dánské dělnické hnutí bylo chronicky neschopné usilovat o politiku plné zaměstnanosti, částečně pro odpor odborů k aktivní politice na trhu práce. Jak v Dánsku, tak ve Finsku hraje trh rozhodující roli v důchodech.

Avšak ani liberální režimy nejsou čisté. Americký systém sociálního zabezpečení je redistributivní, povinný a má daleko k pojišťovacímu. Původním alespoň ve své první formulaci byl "New Deal" asi tak sociálně demokratický, jako jsou současné skandinávské sociální demokracie. Australský sociální stát se naopak zdá být mimořádně blízký buržoazně-liberálnímu ideálnímu typu, ale do jeho podstaty je zabudována spoluzodpovědnost australských odborů. Evropské korporativistické režimy dostaly jak liberální, tak sociálně demokratické impulsy. Plány sociálního pojištění se v Rakousku, Německu, Francii a Itálii podstatně destratifikovaly a sjednotily a jejich extrémně korporativistický charakter tím byl redukován.

I přes nedostatek čistoty, mají-li naše hlavní kritéria definice sociálního státu co dělat s kvalitou sociálních práv, společenskou stratifikací a vztahem mezi státem a trhem na jedné straně a rodinou na straně druhé, sestává svět z odlišujících se typických režimů. Srovnávání sociálních států založené na mírách jako více nebo méně, lepší nebo horší, poskytuje značně zavádějící výsledky.

Důvody různosti sociálních států

Člení-li se sociální státy na tři různé typy režimů, jsme postaveni před složitější úkol: identifikovat příčiny rozdílů mezi sociálními státy. Jaká je explanační síla industrializace, ekonomického růstu, kapitalismu a politické síly dělnické třídy pro objasnění rozdílů? První povrchní odpověď by byla: velmi malá. Studované země jsou si více nebo méně podobné ve všech souvislostech kromě mobilizace dělnické třídy. U všech tří typů však nalézáme velmi silná dělnická hnutí a strany. Teorie rozvoje sociálního státu musí zvážit svá kauzální východiska, máme-li toto seskupení do tří typů vysvětlit. Musíme zanechat naděje, že nalezneme jeden silný kauzální motor a zaměřit se na identifikaci jasných interakčních efektů. Na základě dříve uvedených argumentů jsou zvláště důležité tři faktory: povaha třídní mobilizace (zvláště u dělnické třídy), třídně politické/koaliční struktury a historický odkaz institucionalizace jednotlivých režimů.

Jak jsme uvedli, neexistuje žádný důvod, že pracující automaticky a přirozeně vytvoří socialistickou třídní identitu. Neplatí ani, že jejich mobilizace bude vypadat nějak zvlášť "švédsky". Skutečné historické utváření kolektivit dělnické třídy je různorodé, právě tak jako jejich cíle a politické schopnosti. Zásadní rozdíly se projevují u odborů i stran. Klíčovým prvkem odborového sdružování je směsice profesních a odvětvových svazů. Profesní jsou náchylné k partikularismu a korporativismu, odvětvové inklinují k vyjadřování širších, univerzálnějších cílů. Toto mísení významně ovlivňuje pole působnosti pro dělnické strany a také povahu politických požadavků. Dominance Americké federace práce (AFL) v USA před II. světovou válkou tak byla hlavní překážkou rozvoje sociální politiky. Podobně silně profesně orientované dánské dělnické hnutí, ve srovnání s jeho norskými a švédskými protějšky, blokovalo aspirace sociální demokracie na aktivní politiku na trhu práce zaměřenou na plnou zaměstnanost. Pro profesní svazy v USA bylo prvořadou strategií jednání o zaměstnaneckých dávkách, což bylo dáno hlavně

jejich privilegovanou tržní pozicí. Profesní svazy v Dánsku žárlivě střežily svůj monopol na výcvik a mobilitu pracovních sil. Centralizované odvětvové odborové svazy naopak tíhnou ke vtahování jednotné a konsolidované klientely z dělnické třídy do dělnické strany, což usnadňuje politický konsensus a zvyšuje účinnost mocenské mobilizace. Teze o mobilizaci dělnické třídy musí proto věnovat pozornost struktuře odborů.

Stejně důležitá je také politická nebo konfesní fragmentace odborů. V mnoha zemích, např. ve Finsku, Francii a Itálii, jsou odboráři rozděleni mezi socialistické a komunistické strany; svazy zaměstnanců jsou politicky nazařazené nebo se včleňují hned do několika stran. Konfesní unionismus se silně projevuje v Nizozemí, Itálii i jiných zemích. Odbory jsou životně důležité jako báze pro stranickou mobilizaci, jejich fragmentace oslabuje levici a zlepšuje mocenské šance nesocialistických stran. Fragmentace může navíc nasměrovat sociální požadavky k mnoha stranám najednou. Výsledkem jsou sice menší spory o sociální politiku mezi stranami, ale může to také vést k pluralitě konkurujících si principů sociálního státu. Například dotační princip křesťanských odborů je v příkrém rozporu se zájmem socialistů o emancipaci žen.

Struktura odborového hnutí se může, ale nemusí zrcadlit ve formování dělnických stran. Za jakých podmínek bychom ale měli očekávat zformování určitého sociálního státu na základě specifických konfigurací stran? Řada faktorů znemožňuje předpokládat, že by jakákoli dělnická nebo levicová strana byla bez pomoci jiných vůbec kdy schopna sociální stát ustavit. Bez ohledu na konfesní či jiné rozdrobení, dělnická strana samotná může jen za zcela výjimečných historických okolností ovládat parlamentní většinu natolik dlouho, aby prosadila svou vůli. Již jsme se zmínili, že tradiční dělnická třída nikdy nikde nemá volební většinu. Z toho plyne, že teorie třídní mobilizace musí přesahovat hlavní levicovou stranu. Budování sociálního státu tradičně záviselo na výstavbě politické koalice. Struktura třídní koalice je mnohem důležitější, než mocenské zdroje kterékoliv jednotlivé třídy.

Vznik alternativních třídních koalicí je zčásti určován formováním tříd. V ranějších fázích industrializace tvořily obvykle největší část voličstva rurální třídy. Pokud chtěli sociální demokraté získat politickou většinu, museli se ohlížet po spojencích právě tam. Byla to paradoxně venkovská ekonomika, která byla rozhodující pro budoucnost socialismu. Možnost aliance byla větší tam, kde na venkově převažovaly intenzivně hospodařící malé rodinné farmy, než když závisela na velkých skupinách levné pracovní síly. Tam, kde se farmáři politicky projevovali a měli dobrou organizaci (jako ve Skandinávii), byla schopnost dohodnout politické spojenectví nesmírně důležitá.

Role farmářů při formování koalic a tudíž v rozvoji sociálního státu je jasná. V severských zemích vedly podmínky k široké rudo-zelené alianci, k sociálnímu státu s plnou zaměstnaností, a to za protiváhu cenových dotací do zemědělství. To platí zvláště pro Norsko a Švédsko, kde bylo zemědělství velmi rizikové a závislé na státní pomoci. V USA vycházel "New Deal" z obdobné koalice (iniciované demokratickou stranou), ale s tím důležitým rozdílem, že silně dělnický Jih blokoval vznik skutečně univerzalistického systému sociálního zabezpečení a bránil tak dal-

šímu rozvoji sociálního státu. Naproti tomu venkovská ekonomika kontinentální Evropy byla velmi nehostinnou pro rudo-zelené koalice. Tam, kde bylo intenzivní zemědělství, byla často (např. v Německu a Itálii) v dělnických odborech a levicových stranách spatřována hrozba. Navíc se konzervativním silám na kontinentu podařilo začlenit rolníky do "reakčních" aliancí, když se snažili upevnit politickou izolaci dělnictva.

Politická převaha před II. světovou válkou byla hlavně otázkou agrární třídní politiky. Budování sociálních států v tomto období proto záviselo na tom, která síla si podmanila rolníky. Absence rudo-zelené koalice nutně neznamená, že by nebyly možné reformy směrem k sociálnímu státu. Naopak to napovídá, které politické síly dominovaly při jeho návrhu. Velká Británie je výjimkou z tohoto obecného pravidla, protože v ní byl politický význam agrárních tříd narušen už před přelomem 19. století. Britská koaliční logika tak ukázala velmi brzo dilema, kterému většina zemí čelila později, totiž, že nové zaměstnanecké střední třídy tvořily "zákolník" politické většiny. Konsolidace sociálních států po II. světové válce začala hlavně záviset na politických aliancích nových středních tříd. Pro sociální demokracii bylo těžkým úkolem sloučit požadavky dělnické třídy a zaměstnanců, aniž by obětovala závazek solidarity.

Protože nové střední třídy se tradičně těšily relativně privilegované pozici na trhu, byly také úspěšné v uspokojování svých sociálních požadavků mimo stát, nebo - jako státní zaměstnanci - v rámci privilegovaného státního zabezpečení. Jistota jejich zaměstnání byla tradičně taková, že plná zaměstnanost byla na okraji jejich zájmu. Nakonec jakýkoli program drastické nivelizace příjmů by pravděpodobně narazil na důrazný odpor středních tříd. V tomto ohledu se zdá, že vzestup nových středních tříd zavrhně sociálně demokratické projekty a posílí liberalistický model sociálního státu.

Politická pozice nových středních tříd však byla rozhodující pro upevnění sociálního státu. Jasná je i jejich role při utváření tří typů sociálních států. Skandinávský nebo sociálně demokratický model se téměř výlučně spoléhal na schopnost sociální demokracie zapojit střední třídy do nového druhu sociálního státu, který by poskytoval dávky odpovídající nárokům a očekávání středních tříd, ale nicméně by si uchoval univerzalizmus práv. Rozšiřováním sociálních služeb a počtu zaměstnanců veřejného sektoru měl sociální stát fakticky přímou účast na utváření středních tříd instrumentálně oddaných sociální demokracii.

Anglosaské země si naproti tomu podržely reziduální liberální model sociálního státu právě proto, že se o nové střední třídy neucházel stát místo trhu. Důsledkem je třídní dualismus. Sociální stát se v zásadě stará o dělnickou třídu a chudinu. Soukromá pojištění a zaměstnanecké příplatky zajišťují střední třídy. Vzhledem k jejich volební síle je zcela logické, že další rozšíření aktivit sociálního státu je zabrzděno. V těchto zemích je ve skutečnosti největší tlak zaměřen na fiskální blahobyť, tj. daňové výdaje a úlevy na soukromé sociální zabezpečení.

Třetí typ, korporativistický sociální režim kontinentální Evropy, byl rovněž utvářen novými středními třídami, ale jiným způsobem. Příčina je historická. Tyto režimy, rozvíjené konzervativními politickými silami, institucionalizovaly loajálnost

středních tříd k zachování jak profesně oddělených programů sociálního pojištění, tak politických sil, které je stvořily. Adenauerova velká důchodová reforma v roce 1957 byla explicitně navržena ke znovuoživení loajality středních tříd.

Závěr

Předložili jsme alternativu k jednoduché třídně mobilizační teorii rozvoje sociálního státu. Je to motivováno analytickou nezbytností posunu od lineárního k interaktivnímu přístupu s ohledem jak na sociální státy, tak na jejich historické základy. Chceme-li si studovat sociální státy, musíme začít souborem kritérií, které definují jejich roli ve společnosti. Tato role jistě není pouze vydávat a sbírat daně, ani nutně nespočívá ve vytvoření rovnosti. Uvedli jsme rámec pro srovnávání sociálních států, který bere v úvahu principy, za které historičtí aktéři ochotně bojovali. Když sledujeme principy vložené do sociálních států, objevujeme určité skupiny režimů, tedy nejen pouhé variace "nahoru" či "dolů" okolo společného jmenovatele.

Hlavní síly, které vysvětlují krystalizaci rozdílů mezi režimy, jsou navzájem propojené. Zahrnují za prvé vzorec politického formování dělnické třídy, a za druhé strukturaci politické koalice s historickým posunem od agrární ekonomiky ke společnosti středních tříd. Otázka formování politické koalice je rozhodující.

Za třetí, minulé reformy podstatně přispěly k institucionalizaci preferencí tříd a politického chování. V korporativistických režimech upevnilo hierarchické statusově rozlišující sociální pojištění loajalitu střední třídy k určitému typu sociálního státu. V liberálních režimech se střední třídy staly institucionálně spjaté s trhem. Ve Skandinávii byly úspěchy sociální demokracie po II. světové válce těsně svázány se zavedením sociálního státu středních tříd, který byl ku prospěchu jak tradiční dělnické klientele, tak nové vrstvě zaměstnanců. Zčásti to bylo umožněno tím, že soukromý sociální trh byl relativně nevyvinutý, a zčásti tím, že skandinávští sociální demokraté byli schopni vybudovat sociální stát na tak vysoké úrovni, aby uspokojili přání náročnější veřejnosti. To také vysvětluje neobyčejně vysoké výdaje skandinávských sociálních států.

Teorie, která hledá vysvětlení růstu sociálního státu, by také měla být schopna porozumět jeho stagnaci nebo úpadku. Obecné mínění je takové, že hnutí proti sociálnímu státu a daňové revolty propukají, když se břemeno sociálních nákladů stává příliš těžkým. Paradoxně však opak je pravdou. V posledním desetiletí byly nálady proti sociálnímu státu všeobecně nejslabší tam, kde byly výdaje nejsilnější a naopak. Proč?

Rizika odmítnutí sociálního státu nezávisí na výdajích, ale na třídním charakteru sociálních států. Sociální státy středních tříd, ať už jsou sociálně demokratické (jako je Skandinávie) nebo korporativistické (jako je Německo), posilují loajalitu středních tříd. Naopak liberální, rezidualistické sociální státy jako jsou USA, Kanada a stále více Velká Británie, jsou závislé na loajalitě početně slabé a často politicky okrajové sociální vrstvy. V tomto smyslu třídní koalice, na kterých byly tyto tři sociální státy založeny, vysvětlují nejen jejich minulý vývoj, ale také jejich budoucí vyhlídky.

Přeložili Lumír Gatnar a Jiří Večerník

Literatura

- Bell, D. 1978. *The Cultural Contradictions of Modern Capitalism*. New York: Basic Books.
- Bendix, R. 1964. *Nation-Building and Citizenship*. New York: John Wiley and Sons.
- Block, F. 1977. "The ruling class does not rule." *Socialist Review* 7 (May-June).
- Bower, R. H. 1947. *German Theories of the Corporate State*. New York: Russel and Russel.
- Bowles, S., H. Gintis 1986. *Democracy and Capitalism*. New York: Basic Books.
- Cameron, D. 1978. "The expansion of the public economy: a comparative analysis." *American Political Science Review* 4.
- Castles, F. 1978. *The Social-Democratic Image of Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Castles, F. (ed.) 1982. *The Impact of Parties*. London: Sage.
- Cutright, P. 1965. "Political structure, economic development, and national social security programs." *American Journal of Sociology* 70: 537-550.
- Day, L. 1978. "Government pensions for the aged in 19 industrialized countries." In *Comparative Studies in Sociology*, ed. by R. Tomasson. Greenwich, Conn.: JAI Press.
- Dich, J. 1973. *Den Herskende Klasse*. Copenhagen: Borgen.
- Dobb, M. 1946. *Studies in the Development of Capitalism*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Esping-Andersen, G. 1985a. *Politics against Markets*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, G. 1985b. "Power and distributional regimes." *Politics and Society* 14.
- Esping-Andersen, G. 1987. "Citizenship and socialism: de-commodification and solidarity in the welfare state." In *Stagnation and Renewal in Social Policy: The Rise and Fall of Policy Regimes*, ed. by G. Esping-Andersen, M. Rein, L. Rainwater. Armonk, NY.: M. E. Sharpe.
- Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G., R. Friedland 1982. "Class coalitions in the making of West European economies." *Political Power and Social Theory* 3.
- Esping-Andersen, G., W. Korpi 1984. "Social policy as class politics in postwar capitalism." In *Order and Conflict in Contemporary Capitalism*, ed. by J. Goldthorpe. Oxford: Oxford University Press.
- Esping-Andersen, G., W. Korpi 1986. "From poor relief to institutional welfare states." In *The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research*, ed. by R. Erikson, E. J. Hansen, S. Ringen, H. Uusitalo. Armonk, NY.: M. E. Sharpe.
- Flora, P., J. Alber 1981. "Modernization, democratization and the development of welfare states in Europe." In *The Development of Welfare States in Europe and America*, ed. by P. Flora, A. Heidenheimer. London: Transaction Books.
- Gough, I. 1979. *The Political Economy of the Welfare State*. London: Macmillan.
- Gourevitch, P. 1986. *Politics in Hard Times*. Ithaca, NY.: Cornell University Press.
- Heimann, E. 1929. *Soziale Theorie der Kapitalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, reprint 1980.
- Hewitt, C. 1977. "The effect of political democracy and social democracy on equality in industrial societies." *American Sociological Review* 42.
- Jessop, B. 1982. *The Capitalist State*. Oxford: Martin Robertson.
- Katzenstein, P. 1985. *Small States in World Markets*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Korpi, W. 1980. "Social policy and distributional conflict in the capitalist democracies." *West European Politics* 3.
- Korpi, W. 1983. *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Lev XIII. 1891. *Rerum Novarum*. Papežská encyklika. Vatikán.
- Marshall, A. 1920. *Principles of Economics* (1890). 8. vyd. London: Macmillan.
- Marshall, T. H. 1950. *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Müller, W., C. Neusüss 1973. "The illusion of state socialism and the contradiction between wage labor and capital." *Telos* 25 (Fall).
- Myles, J. 1984. *Old Age in the Welfare State*. Boston: Little, Brown.
- Myrdal, A., G. Myrdal 1936. *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Tiden.
- O'Connor, J. 1973. *The Fiscal Crisis of the State*. New York: St Martin's Press.
- Offe, C. 1972. "Advanced capitalism and the welfare state." *Politics and Society* 4.
- Offe, C. 1985. *Disorganized Capitalism*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Ogus, A. 1979. "Social insurance, legal development and legal history." In *Bedingungen für die Entstehung von Sozialversicherung*, ed. by H. F. Zacher. Berlin: Duncker und Humboldt.
- Okun, A. 1975. *Equality and Efficiency: The Big Trade-Off*. Washington, DC.: The Brookings Institute.
- Pius XI. 1931. *Quadregesimo Anno*. Papežská encyklika. Vatikán.
- Polanyi, K. 1944. *The Great Transformation*. New York: Rinehart.
- Poulantzas, N. 1973. *Political Power and Social Classes*. London: New Left Books.
- Pryor, F. 1969. *Public Expenditures in Communist and Capitalist Nations*. London: Allen and Unwin.
- Przeworski, A. 1980. "Material bases of consent: politics and economics in a hegemonic system." *Political Power and Social Theory* 1.
- Przeworski, A. 1985. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richter, E. 1987. "Subsidiarität und Neokonservatismus. Die Trennung von politischer Herrschaftsbegründung und gesellschaftlichem Stufenaufbau." *Politische Vierteljahresschrift* 28 (3): 293-314.
- Robbins, L. 1976. *Political Economy Past and Present*. London: Macmillan.
- Rokkan, S. 1970. *Citizens, Elections, Parties*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schmidt, M. 1982. "The role of parties in shaping macro-economic policies." In *The Impact of Parties*, ed. by F. Castles. London: Sage.
- Schmidt, M. 1983. "The welfare state and the economy in periods of economic crisis." *European Journal of Political Research* 11.
- Schmitter, P., G. Lembruch (eds.) 1979. *Trends towards Corporatist Intermediation*. London: Sage.
- Schumpeter, J. 1954. *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Shalev, M. 1983. "The social-democratic model and beyond." *Comparative Social Research* 6.
- Shonfield, A. 1965. *Modern Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Skocpol, T., E. Amenta 1986. "States and social policies." *Annual Review of Sociology* 12.
- Smith, A. 1961. *The Wealth of Nations* (1776). Ed. E. Cannan. London: Methuen.
- Stephens, J. 1979. *The Transition from Capitalism to Socialism*. London: Macmillan.
- Therborn, G. 1983. "When, how and why does a welfare state become a welfare state?" Paper presented at the ECPR Workshops, Freiburg (March).
- Therborn, G. 1986. "Karl Marx returning: the welfare state and neo-Marxist, corporatist and statist theories." *International Political Science Review* 7.
- Titmuss, R. 1958. *Essays on the Welfare State*. London: Allen and Unwin.
- Tufte, E. 1978. *Political Control of the Economy*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Uusitalo, H. 1984. "Comparative research on the determinants of the welfare state: the state of the art." *European Journal of Political Research* 12.
- Wagner, A. 1872. *Rede über die Soziale Frage*. Berlin: Wiegandt und Grieben.
- Wagner, A. 1962. "Finanzwissenschaft" (1883). Částečně reprodukován in *Classics in the Theory of Public Finance*, ed. by R. A. Musgrave, A. Peacock. London: Macmillan.
- Weir, M., T. Skocpol 1985. "State structures and the possibilities for 'Keynesian' responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States." In *Bringing the State Back In*, ed. by P. Evans, P. Rushemayer, T. Skocpol. New York: Cambridge University Press.
- Wilensky, H. 1975. *The Welfare State and Equality*. Berkeley: University of California Press.
- Wilensky, H. 1981. "Leftism, Catholicism and democratic corporatism." In *The Development of Welfare States in Europe and America*, ed. by P. Flora, A. Heidenheimer. London: Transaction Books.
- Wilensky, H., C. Lebeaux 1958. *Industrial Society and Social Welfare*. New York: Russel Sage.
- Wilensky, H. et al. 1985. *Comparative Social Policy: Theory, Methods, Findings*. Berkeley, Ca.: International Studies Research Series 62.